

De toekomst van de filosofie

Een pamflet

Toekomst

Voor mij betekent 'toekomst' dat wat op ons toekomt. Dat wat ons op toekomt is echter afhankelijk van hoe wij ons verhouden tot wat toekomt. Meestal verhouden we ons in het heden tot de toekomst op een manier die door het verleden bepaald is. De toekomst is dan niets anders dan een door het verleden bepaalde herhaling van het heden. Je zou het misschien wel 'terugkeer van het gelijke' kunnen noemen. Je zou je kunnen afvragen of bij deze verhouding tot de toekomst er wel sprake is van een gebeuren, van een geboren worden van wat er nog niet is respectievelijk nog niet was. Kun je je echter ook op een andere manier tot de toekomst verhouden? Kan de toekomst wel het karakter van een gebeuren hebben?

Ik denk van wel.

Of er wat gebeurt, is afhankelijk van hoe je deel uitmaakt van het gebeuren, hoe je het gebeuren tracht toe te eigenen. Je kunt je tot wat gaat gebeuren zo verhouden, zodat je greep hebt op, begrijpt, al weet wat er zogenaamd 'toekomst'. Je kunt je echter ook op een ontvankelijke, open manier verhouden tot wat er gaat gebeuren. Deze andere, tweede manier zorgt ervoor dat wat op ons toekomt, de toekomst, iets nieuws, iets anders dan er al was, zou kunnen zijn.

Deze andere verhouding tot de toekomst, deze andere houding heeft als belangrijk kenmerk dat je 'open staat voor...'. Mijn ervaring leert mij dat je deze houding je eigen kunt maken. Dat je door te mediteren, dat betekent voor mij: aandachtig ademend alleen maar zitten, je oefent de grijpende en begrijpende manier van het zogenaamde 'ik wil / ik denk' los te laten. Door deze oefenpraktijk krijgt de toekomst het karakter van een gebeuren.

Filosofie

'Filosofie' is de naam voor een onderzoeks- en oefenpraktijk die gebruik maakt van een bepaalde manier van verstaan met als 'effect' (1) een bepaald besef dat de filosoof meestal probeert onder woorden te brengen en (2) een bepaalde bij het besef horende opvatting van het zelf en manier van in het leven staan. Filosofie is voor mij dan ook een paraplueterm, dat wil zeggen de naam voor verschillende manieren van filosoferen die gedurende de afgelopen ruim vijfentwintig eeuwen in het

Westen (en niet te vergeten: het Oosten) hebben bestaan. Laat ik kort de ontwikkelingen in de Westerse filosofie, een aantal van de verschillende vormen van filosoferen als een samenhang van verstaan, besef en houding, schetsen.

Oudheid

Westerse filosofie begint in Griekenland, zo luidt het verhaal. De woorden die de eerste denkers aan de Turkse kust gebruiken om hun zijnsbesef te verwoorden, zijn inderdaad Grieks van aard: *arche* (oorsprong), *kosmos* (al dat wat is), *logos* (ordening, woorden, leer). Filosofie wordt opgevat als een '**archeologisch**' project. De pre-socratische denkers vragen zich af: 'Wat is de bron van, de ordening in al dat wat is?'. Wat het verhaal vaak niet vertelt, is dat de manier van verstaan van de denkers een meditatieve praktijk is. Misschien zou je wel kunnen zeggen dat de roes (de gemoedstoestand die het resultaat is van het zwijgend zitten) de droom respectievelijk het besef oplevert: 'Alles is in wording en in verbindingen'.

Wanneer de denkers zich op de *agora* in de stadstaat Athene vertonen, is filosofie als onderzoeks- en oefenpraktijk van gedaante veranderd – het is een '**politicologisch**' project geworden. De vraag waarop de denkers (Socrates, Plato, Aristoteles en Diogenes van Sinope) ieder op eigen wijze een antwoord geven, luidt: 'Hoe kunnen we ervoor zorgen dat het bestuur van de stadstaat in goede handen is?'. Volgens Plato, die in een leef- en leergemeenschap aan de Zuid-Italiaanse kust een volgeling van Pythagoras was geworden, hoort alleen diegene het in de stadstaat voor het zeggen te hebben die over inzicht beschikt, iemand die door een meditatieve praktijk (*askesis*) het oog van de ziel (*nous*) heeft gereinigd (*katharsis*) en de vormen weet te schouwen (*noesis*), iemand die wetten voor de stadstaat weet te schrijven die in overeenstemming zijn met de wiskundige orde van al wat is.

Als het politicologisch project mislukt en de filosofen zich terugtrekken uit het publieke domein, duiken in Athene en later in Rome filosofen op die als geneesheer optreden. Filosofie wordt een '**therapeutisch**' project. Of je nu aan de voeten van Epicurus zit in een tuin aan de rand van Athene, of dat je in gesprek bent met Cicero in de tuin van zijn villa bij Tusculum, de wijze man bespreekt vraagstukken die het leven betreffen en spoort je aan te oefenen in de kunst van het leven. Je komt - evenals trouwens al bij Socrates en Aristoteles - door woorden (*dialogoi*), door een onderzoeksgesprek tot een goed begrip van goed leven. Verstaan is dan ook niet langer een kwestie van in stilte zitten maar van luisteren naar de wijze woorden van de 'vroedvrouw' (die wel gebruikt

maakt van een vacuümpomp, lijkt mij), de rond wandelende leraar, de sekteleider of de voormalige redenaar.

Middeleeuwen

Enige tijd later verandert filosofie weer van gedaante – het zogenaamde 'Woord Gods' vormt nu het antwoord op alle vragen. Als Augustinus de monologen van Plato weet te verbinden met de brieven van Paulus, als het hem (naar eigen mening en in de ogen van gelovigen) lukt om aan te tonen dat de geloofswaarheden redelijk van aard zijn, wordt filosofie eeuwenlang opgevat als een '**theologisch**' project. Tegelijkertijd is het de enige variant van Westerse filosofie die door de belofte van een 'leven na de dood' velen troost weet te bieden, hetgeen (naar mijn mening) het succes van deze oorspronkelijk kleine sekte verklaart. Laat ik echter meteen vertellen wat mij aanspreekt aan deze christelijke variant van levenskunst. Of het nu de preken van de man uit Nazareth of de levenslessen van Meister Eckhart zijn, je wordt aangespoord vanuit naastenliefde in het leven te staan. Anders dan Nietzsche ben ik van mening dat het de kracht van de christelijke boodschap is op te roepen tot medeleven. Wat mij opvalt, is dat het van alle vormen van levenskunst de enige is die zorg voor het zelf uitdrukkelijk verbindt met zorg voor de ander. De Griekse variant van de klassieke kunst van het leven gaat uit van het belang van zelfredzaamheid (*autarkeia*), vat het zelf op als een gemeenschapswezen (*zoon politikon*) en roept op je in te zetten voor het welzijn van de gemeenschap of het nu de stadstaat (*polis*) of de '*mikropolis*' van de leef- en leergemeenschap is waar je deel uit van maakt. In de Romeinse variant van klassieke levenskunst, in het bijzonder bij de Stoa, die het zelf opvat als '*individueel*', betekent zorg voor het zelf toch vooral zorg voor mijzelf. Hoewel je zou kunnen tegenwerpen dat de zorg voor de ander een 'economisch' motief kent, n.l. het verblijf in de hemel als beloning, spreekt mij de '**charitatieve**' dimensie van de christelijke variant van levenskunst toch aan.

Moderne tijd

Filosofie in onze tijd is, denk ik, echter vooral een reactie op het denken in de moderniteit. In de moderne filosofie, zeg maar van Descartes tot Nietzsche, verandert de wijsbegeerte nogmaals van gedaante – het wordt een '**egologisch**' project. In zijn *Meditaties* zorgt René Descartes niet alleen voor de uitvinding van de geest (*mens*), het substantie-dualistisch onderscheid tussen lichaam en geest, en (ondanks de pijnappelklier) voor het '*mind-body problem*'. Met zijn formulering van het resultaat van zijn meditatie, van het zijnsbesef (als gedachte): 'Ik

ben, ik besta' vat hij het zelf bovendien op als 'ik' respectievelijk 'enkeling'. Hoewel hijzelf het bed deelde met een vrouw en vader was van een dochter, vormt hij het begin van een reeks van moderne denkers die als 'enkeling' leven en een levenshouding voor een enkeling ontwerpen: Spinoza, Kant, Kierkegaard en Nietzsche. Uiteraard zijn er belangrijke verschillen – voor Spinoza is het streven te volharden in het eigen bestaan het wezen van de mens, voor Kant hoor je in je handelen te tonen dat je een rationeel en autonoom subject bent, voor Kierkegaard kan de enkeling alleen vanuit overgave aan God waarlijk bestaan en voor Nietzsche gaat het erom dansend (als uitdrukking van de scheppende kracht in ons) en krachtig (als uitdrukking van de wil tot macht werkzaam in ons) in het leven te staan – maar toch vatten de moderne denkers het zelf op als 'enkeling'.

En, wij ook!

Ik vermoed dat de meeste mensen in onze tijd het zelf, zichzelf, zo opvatten. Het is zo vanzelfsprekend geworden jezelf op te vatten als 'ik' en zorg voor het zelf als 'zorg voor mijzelf', dat de meeste mensen niet beseffen dat het eeuwenlang ongebruikelijk was jezelf en je leven zo op te vatten. In de gemeenschap van filosofen van onze tijd is het echter anders.

Onze tijd

De zogenaamde '*linguistic turn in philosophy*' aan het begin van de twintigste eeuw zorgt ervoor dat filosofie niet langer wordt opgevat als onderzoek van voorstellingen van de werkelijkheid door en in de geest maar als analyse van uitspraken over de werkelijkheid, dat taal niet langer wordt opgevat als weergave van de werkelijkheid maar als wereld-scheppend van aard en dat ervaringen van de werkelijkheid worden opgevat als door taal bepaald. Begrippen bepalen je manier van begrijpen, concepten zorgen voor een bepaalde conceptie van de wereld. Deze ontwikkeling maakt het voor Martin Heidegger mogelijk de vraag te stellen of de door Descartes gebruikte verwoording van het zijnsbesef: 'Ik ben, ik besta', de opvatting van het zelf als 'ego' en het begrip 'ik' niet alleen het zinnetje 'Ikke, ikke, de rest kan stikken' maar ook de bij het zinnetje horende leefwijze hebben opgeleverd. Hij vraagt zich af of het zijnsbesef niet anders verwoord zou kunnen worden, of de mens, het wezen dat beseft dat het er is, zichzelf niet als 'erzijn' (*Dasein*) zou kunnen opvatten en dan zou kunnen onderzoeken wat 'er' en 'zijn' zouden kunnen betekenen. Wat blijkt? Verstaan wat 'bestaan' betekent wordt altijd bemiddeld door de taal waar je gebruik van maakt en de gemoedstoestand waarin je je bevindt. Bestaan zou je kunnen verstaan

en dan ook ontwerpen vanuit het besef dat je in betrekkingen bent en vanuit een gevoel van betrokkenheid voor datgene respectievelijk diegene met wie je in betrekkingen bent. 'Zijn' zou kunnen betekenen 'in wording zijn' - afhankelijk van de manier waarop je in het heden je verhoudt tot de toekomst, ofwel bepaald door het verleden ofwel open voor wat toekomt.

De toekomst van de filosofie

Stel dat je jezelf als '*being engaged*' zou opvatten, zou je dan niet vanzelf engagement tonen? Zou je dan niet vanzelf niet langer meer in onverschilligheid leven – onverschillig voor klimaatverandering, voor de erbarmelijke leef- en werkomstandigheden van een groot gedeelte van de wereldbevolking, voor het lot van de vluchtelingen?

Daarom:

Laten we filosofie niet langer opvatten als een *egologisch* project, een *theologisch* project of alleen maar een *therapeutisch* project.

Laten we de *charitatieve* houding van het theologische project en het *ethos* van het *politicologische* project ons wel (weer) eigen maken.

Laten we filosofie opvatten als een **socio-ecologisch** project.

Laten we zorg voor het zelf opvatten als zorg voor de gemeenschap, zorg voor de ander en zorg voor jezelf.

Laat dat de 'toekomst van de filosofie' zijn!

'Ja maar, hoe dan Jan?', hoor ik je vragen.

Het is gebruikelijk om te antwoorden: 'Lees eens de teksten van Peter Sloterdijk, Martha Nussbaum en Emmanuel Levinas'. Mijn antwoord luidt: Laten we inderdaad (onder meer) deze teksten maar ook de teksten van Lao Zi, Boeddha, Shin'ichi Hisamatsu en Thich Nhat Hanh met elkaar bespreken. Maar ook:

Laten we de meditatieve praktijk, de manier van verstaan van het *archeologische* project, deel uit maken van ons dagelijks leven.

Westerse filosofie wordt (op een enkele uitzondering na) gekenmerkt door lichaamsvijandigheid en een gebrek aan waardering voor de rol van gevoelens. We kunnen – op basis van neurologische onderzoeksresultaten – vaststellen dat niet alleen Descartes maar vrijwel alle Westerse denkers zich vergist hebben. Laten we ons niet opvatten als *animal rationale* of *res cogitans* maar als lichamen die - op

basis van hersen- en zenuwstelselcapaciteit – inderdaad over cognitieve vermogens zoals taalgebruik en denken beschikken maar vooral ook in staat zijn om in handelingssituaties voelend te weten wat er gaande is, te voelen wat er van ons gevraagd wordt en te voelen dat we er zijn. Deze hersen- en zenuwstelselcapaciteit kunnen we trainen. Een meditatieve praktijk – of het nu *yoga*, *zazen* of '*mindfulness*' is – is de training van deze hersen- en zenuwstelselcapaciteit. Anders dan de receptie van de Oosterse 'technologieën van het zelf' in het Westen doet vermoeden, gaat het in de Oosterse filosofie als onderzoeks- en oefenpraktijk niet om 'zorg voor mijzelf'. Dat je het zelf, jezelf, opvat als 'ik' wordt door te mediteren ontmaskerd als een illusie. De meditatieve praktijk laat je vanzelf gewaarworden dat je in verbindingen en in wording bent, zij laat je vanzelf vanuit gastvrijheid in het leven staan, zij laat je vanzelf op een open en ontvankelijke wijze je verhouden tot wat toekomt.

Daarom:

Laat deze manier van verstaan in de toekomst weer deel uit maken van filosofie als onderzoeks- en oefenpraktijk. Zij maakt namelijk de door mij hierboven beschreven 'toekomst van de filosofie' mogelijk. Zij maakt een toekomst mogelijk die niet een door het verleden bepaalde herhaling van het heden is. Wie weet, maakt zij zelfs een andere, betere toekomst voor ons allen mogelijk.

Bubion (Sierra Nevada), 1 mei 2016